

**Oświadczenie złożone
przez senatora Sławomira Kowalskiego**

Oświadczenie skierowane do ministra kultury i dziedzictwa narodowego Bogdana Zdrojewskiego

Szanowny Panie Ministrze!

Przez wieki województwo śląskie postrzegane było jako teren przemysłowy, a jego walory kulturowe były niemalże zupełnie pomijane. Obecnie podejmowane są liczne inicjatywy związane ze zmianą tego wizerunku. Wiele działań promocyjnych zmierza do wykreowania nowej wizji rozwoju województwa - regionu nowoczesnego, o bogatym dorobku kulturowym i dziedzictwie kulturowym o cennych walorach. Dlatego też istotną kwestią staje się utworzenie w Katowicach Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków z pracownią terenową w Pszczynie i ewentualnie w Częstochowie (Jasna Góra).

Uzasadniając ten projekt, chciałbym przedstawić krótką charakterystykę środowiska i dziedzictwa kulturowego województwa śląskiego.

W krajobrazie kulturowym województwa wybitne walory posiadają historyczne kompozycje krajobrazowe w Cieszynie, Koszęcinie, Pszczynie, Rudach, Świerklańcu, Złotym Potoku i Żywcu. Spośród założeń tych na szczególną uwagę zasługuje zamek w Pszczynie, gdzie mieści się Muzeum Zamkowe. To jedna z niewielu rezydencji w Polsce, w której zachowało się w zdecydowanej większości oryginalne wyposażenie, pochodzące z przełomu XIX i XX wieku.

Na całym obszarze województwa śląskiego istnieje gęsta sieć osadnicza historycznych ośrodków miejskich o genezie średniowiecznej. Także znaczna część wsi sięga swoimi korzeniami okresu średniowiecza. W granicach województwa śląskiego znajduje się czterdzieści sześć miast historycznych. Trzydzieści trzy miasta historyczne posiadają obecnie prawa miejskie, a ich układy urbanistyczne wpisane są do rejestru zabytków. Są to: Będzin, Biała, Bielsko, Bieruń, Bytom, Cieszyn, Czeladź, Częstochowa, Gliwice, Kłobuck, Kozięgłowy, Krzepice, Lubliniec, Miasteczko Śląskie, Mikołów, Mysłówice, Pilica, Pszczyna, Pyskowice, Racibórz, Rybnik, Siewierz, Skoczów, Sławków, Sośnicowice, Strumień, Tarnowskie Góry, Toszek, Wodzisław Śląski, Woźniki, Żarki, Żory, Żywiec. Osiem historycznych miast utraciło prawa miejskie, ale ich układy urbanistyczne wpisane są do rejestru zabytków. Są to: Janów, Mrzygłód, Mstów, Olsztyn, Przyrów, Włodowice, Złoty Potok, Żarnowiec. Trzy historyczne miasta posiadają prawa miejskie, ale ich układy urbanistyczne nie są chronione wpisem do rejestru zabytków. Są to: Konięcpol, Ogrodzieniec, Szczekociny. Dwa historyczne miasta utraciły prawa miejskie i ich układy urbanistyczne nie są wpisane do rejestru zabytków. Są to: Kromolów, włączony w granice Zawiercia, oraz Lelów.

Specyficznym dziedzictwem kulturowym okresu industrializacji, podkreślającym odrębność i wyjątkowość krajobrazu kulturowego regionu, są historyczne obiekty i zespoły zabudowy związane z:

- górnictwem węgla kamiennego, jak zabudowa szybu "Sobieski" w Radlinie, zabudowa dawnego szybu "Alfred" w Katowicach, zabudowy dawnych szybów "Franciszek" i "Andrzej" w Rudzie Śląskiej, kopalnia "Zabrze Zachód" ("Królowa Luiza"), "Guido" i Sztolnia Dziedziczna w Zabrzu, kopalnia "Michał" w Siemianowicach, kopalnia "Polska" w Świętochłowicach, zespół ruchu I kopalni "Saturn" w Czeladzi, szyby powietrzne kopalni "Rydułtowy", "Katowice", "Ignacy" w Rybniku, budynki dawnej KWK "Gliwice";

- wydobywaniem i przetwórstwem metali kolorowych, jak kopalnia cynku i srebra w Tarnowskich Górach (Sztolnia Czarnego Pstrąga), huta cynku "Uthemann" w Szopienicach, walcownie w Lipinach i Szopienicach,

- hutnictwem żelaza, jak wieże gichtociągowe w Porębie i Palowicach, dawna Huta Gliwicka, obecnie GZUT.

Z rozwojem przemysłu związane są również zespoły fabryczno-rezydencjonalne, patronackie założenia osiedli robotniczych, wille oraz pałace fabrykanckie. Najbardziej wartościowe zachowane zespoły fabryczno-rezydencjonalne to: zespół H. Dietla oraz Schoenów w Sosnowcu, Hantkego w Częstochowie (zakłady hutnicze "B. Hantke SA"), zespół bielskich fabrykantów włókienniczych. Z kolei najbardziej znane osiedla i kolonie robotnicze związane z określonymi zakładami przemysłowymi to: Giszowiec i Nikiszowiec w Katowicach, osiedla w Bytomiu, Czeladzi, Czerwionce-Leszczynach, Gliwicach, Knurowie, Pszowie, Radlinie, Rybniku, Zabrze i Zawierciu.

Najcenniejsze zabytki techniki i obiekty poprzemysłowe o wyjątkowych walorach historycznych i architektonicznych tworzą Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, który jest swoistym przewodnikiem po postindustrialnym dziedzictwie kulturowym regionu. Można stwierdzić, iż bez wątpienia w swojej kategorii przedstawia ono największe wartości w skali kraju, a nawet Europy.

Charakterystyczną i bardzo liczną grupą obiektów zabytkowych o dużych walorach kulturowych są obiekty architektury drewnianej, w tym zwłaszcza drewniane kościoły, których zachowało się przeszło siedemdziesiąt, przede wszystkim o konstrukcji zrębowej. Obiekty rozlokowane są na terenie całego województwa, jednak największa ich liczba i koncentracja występuje w powiatach: gliwickim, lublinieckim, pszczyńskim, rybnickim oraz w rejonie Bielska-Białej, Cieszyna i Żywca. Obiekty te powstawały na przestrzeni wielu wieków: od XV aż do XX wieku. Skupiska świeckiego budownictwa drewnianego występują na terenach górskich oraz w północnej i wschodniej części województwa. Najcenniejsze obiekty drewnianej architektury tworzą Szlak Architektury Drewnianej Województwa Śląskiego.

Wyróżnikiem krajobrazu kulturowego województwa jest szczególne nasycenie budowlami militarnymi. Pierwszą grupę tych zabytków, najbardziej znaną, tworzy linia zamków o średniowiecznym rodowodzie, nazywana Szlakiem Orlich Gniazd. Jurajskie warownie wpisują się w wyjątkowy krajobraz Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej o urozmaiconej rzeźbie terenu, stanowiący mozaikę kompleksów rolno-leśnych, z niewielkimi miastami i wsiami o charakterystycznym budownictwie wykorzystującym lokalny surowiec, jakim jest kamień wapienny.

Drugą cenną grupę zabytków "architektury militaris" stanowią współczesne fortyfikacje Obszaru Warownego Śląsk z lat 1933-1939. Przebiegały one szerokim półkolem wokół Chorzowa, Katowic oraz Mikołowa. Generalnie fortyfikacje polskiego Obszaru Warownego Śląsk ciągnęły się od Przeczyc do rzeki Gostynki. W 1939 r. wzniesiono fortyfikacje w miejscowościach: Lubliniec, Częstochowa, Tarnowskie Góry, Bielsko-Biała, Podgórze, Pszczyna, Rybnik, Żory oraz fortyfikacje karpackie w Węgierskiej Górze, Krzyżowej i Przyborowie.

Zespół obiektów militarnych uzupełniają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne: między innymi pole bitewne z 1794 r. pod Szczekocinami, pole bitwy pod Mokrą, Kopiec Wolności w Piekarach Śląskich czy zespół Radiostacji Gliwickiej.

Obiektem wyjątkowym ze względu na jego znaczenie w historii i kulturze Polski oraz jako miejsce kultu religijnego i cel pielgrzymek na trwale wpisanym w krajobraz regionu jest klasztor o.o. Paulinów na Jasnej Górze. W krajobrazie kulturowym województwa śląskiego czytelny jest również krajobraz ukształtowany pod wpływem ponadpięćsetletniego gospodarowania zakonu cystersów. Krajobraz ten z zespołem klasztornym w Rudach Raciborskich, połączonym systemem promieniście i rokadowo rozchodzących się dróg, z leśniczówkami, stawami rybnymi, kapliczkami i zespołami dworskimi, jest znaczący dla promocji regionu.

Wbrew obiegu opinii o silnej przemysłowej degradacji środowiska naturalnego na terenie województwa śląskiego na zachód od Odry na obszarach najbardziej żyznych gleb ziemi raciborskiej występuje krajobraz rolniczy z układami komponowanymi w oparciu o wyjątkowo liczne węzłowe założenia pałacowo-parkowe z folwarkami oraz charakterystyczne układy ruralistyczne (zabudowa zagrodowa typu frankońskiego). Harmonijny krajobraz rolniczy zachował się także na północnym wschodzie i północy województwa oraz na zachód od Tarnowskich Gór i Gliwic.

Charakterystyczny typ krajobrazu kulturowego województwa związany jest z gospodarką stawową i kształtowaną od średniowiecza gęstą siecią stawów rybnych (tak zwany żabi kraj). Na obszarze tym, sięgającym od Skoczowa po Zator w województwie małopolskim, zachowała się historyczna zabudowa folwarków rybackich wraz z nielicznymi przykładami obiektów hydrotechnicznych.

Pragnę także wspomnieć, że Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków posiada swoje oddziały terenowe we wszystkich województwach z wyjątkiem naszego regionu, co świadczy o tym, że województwo śląskie nadal postrzegane jest jako obszar pozbawiony walorów kulturowych.

Dla dalszego rozwoju województwa istotny jest związek, jaki istnieje między jakością krajobrazu a jakością życia w regionie. Dlatego też coraz większe zrozumienie znajduje potrzeba ochrony krajobrazów kulturowych i terenów otwartych. Niemniej, szczególnie w ostatnich dekadach, wiele historycznych krajobrazów kulturowych szybko traci swe charakterystyczne cechy. Dzieje się tak pod wpływem rozwoju intensywnego rolnictwa, konsolidacji gospodarstw, melioracji i procesów urbanizacyjnych. W rezultacie bezpowrotnie tracona jest różnorodność krajobrazu województwa, a niekiedy wielkie kompleksy terenów otwartych i zielonych podlegają zanieczyszczeniu i redukcji ich bioróżnorodności pod wpływem rozwoju infrastruktury drogowej, turystyki i rekreacji. Stąd też znaczenie krajobrazu jako atrakcyjnego czynnika lokalizacji działalności gospodarczej, rozwoju turystyki i rekreacji będzie w takich regionach systematycznie maleć. Przeciwdziałaniem procesom destrukcyjnym powinna być ochrona i promocja charakterystycznych historycznych krajobrazów w województwie śląskim. I w tym właśnie widzę rolę Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach.

Sławomir Kowalski